

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲԱՐՔ

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՈՐՄԱՆԻՔ

Ա. ԿՈՍՔ ԱԹՆԱԼ

Երբ Մրտոն իմացաւ որ իւր տղան ծաւծ է կարողի ազ-
ջեկայ վրայ, և շերկու ոտքը մէկ սու զրածն (վնաս է) ան-
պատճառ այդ աղջիկը պիտի առնէ, տղային հայր և մայրը
առանձնանալով կը խորհրդակցին:

Եկնիկ, Բնչ կըսիս, էդ աղէն կաներէ հալ-հալ- (ան-
պատճառ) զէդ աղջիկ կուզէ, ըսեր է՝ որ զիսի իմ պապ չկար-
գէ, կը թողիմ երթամ Թիֆլիս, Ստանբուլ, աշխարհէ աշխարհ-
կառնիմ զիմ գլուխ՝ կը կորիմ, իմն որ կայ՝ էդ աղջիկն է,
չկայ՝ էդ աղջիկն է, որ էդի չեղնի, ես ասուս որ չըմ մտնայ,
Բնչ կըսիս, կնիկ, իմալ էնինքս:

— Քան մարդ, ապա ես գինամ, ուր (աղջկայ) պապուն ու
մամուն (ծնողաց) աստուածութեն խտուր (պապասութիւն) չը-
տուեր է, աղջիկ, կըսին, ժիւր ու հորորդի է. էրոզ դարձող է
(զործունեայ) օջախդադայ է (օջախի որդի). խորտակութենին,
դաթի (արդէն) իսկի խտուր չկայ, ուր մամու պէս քուլֆաթ
(կիւն, ընտանիք) ներքե արեղական չմարուի. ըսած է՝ չտես
գմամ գաղջիկն առն. դու լի գնա ուզէ, իմալ որ Աստուած
հալ էրիւր է (սիրիւր է, կամեցեր է), էն հըմալ կեդնի:

Մարդ ու կինը երբ զիրար համոզեցին, կը կանչեն տա-
նու քահանան, մէկ երկու մերձաւոր բարեկամ և կուզարկեն
աղջկայ հօր տունը. մինչ աքա ճանապարհ կընկնեն, ասան-
ցիք մի հատ անդ ու ցիւրի միասին կը կապեն գլխի քիւր, որ
երթացողները գատարկ չեա չգառնան, զործերնին աջող լինի:

Երթացողները որոնք կը կուռն տեղական բարբառով

— Էնչէ (ուզող, խնդրող) սովորաբար երեկոյեան, ոչ ժամանակ կը ներկայանան ապագայ խնամուն:

«Բարձր իրկուն» խօսքը կը լինի ուղղեկաններու առաջարկներ:

— Աստու բարին, իմ գլխուն յերեսին եկաք, կը պատահանէ ապագայ խնամին. և գառնալով տանեցոց կը հրաժարէ շուտով ընչ ԳԵՆ (Թաղիք, անկողին փռել), աթոռ և զմրել պատրաստել:

Աղջկայ Հայրը, — Թաժա (նորից) բարի էք եկի, իմ գլխուն՝ յերեսին, իւր եղնի (բարի լինի), զուք եղա վախտ յօգն՝ (արտեղ), էգ իմայ Հանգուտ (Հանդիպել):

Ուղղեկանք. — Աստու բարին քեզի, փառք Աստու՝ իւր է. բշտէ (սէն) Հալը (պատրաստ) տես. քու սէրն է զմրդի բերի յօգա. խնդիրք մ' ունինք քրդնէ. քու օշքնէն մարդութենի ուժաւոր (յոյս) ունինք (մարդութենի ուժաւոր ունենալը կը նշանակէ աղջիկ ուզել և բարեկամ (մարդ) գառնալ միմեանց):

Աղջ. Հ. — Բարի էք էկի, Հաղար բարի, ձեւ խնդիրք վրը իմ գլխուն ու յերեսին, տաժ (բայց) ես ինչ գինամ սն (ով) է, սն լէ, վին (ում, որուն) է, վին լէ, (Թէեւ գիտէ ում Համար որ պիտի ուզեն իւր աղջիկը, բայց ինչպէս կառն գիտացին, գինք էլ քանէ):

Ուղղեկանք. — Ըշտէ, եկերենք խնդիրք կեննեք օր դու գեռ աղջիկ տառ Մրտոյի աղին:

Աղջ. Հ. — Աղջիկ մ' է, խօ մեն բան մէ լէ. Եւէն մ' է, կը թալիմ վրը ձեր ձեռաց (ինչպէս մի Թաշկինակ, որ մէկին նուիրած ժամանակ, ձեռքի վրայ կը ձգեն): Ամա, աղբեր մենք լէ տան ու տեղի տէր ինք, կնիկ ու հիթ ունինք, աղբեր ու տղայ ունինք, մենք գիրար տեսնանք, Հարցունք, լիմնանք (իմանալ) բնորա (նոցա) կամք լէ ինչ է, ձրդի տաղ ջուհաղ (պատասխան) մէ կիտանք:

Ուղղեկանները այդ օրը Թէեւ գատարկ կը գառնան, բայց աղջկայ հօր տանը Թէ (աղջիկը) Եւէն մ' է էլ յիմի քի քեռայ այդ արդէն կողմնակի խօս ասել է:

Յ. ՏՆՏԻՍ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵԹԵ ԽՆԱՄԱՑՈՆՆԵՐՆ ԽԱՐՔԵՐ ԶԵՂԵՐԻՅ ԵՆ, ԻՃԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՂՉԻԿ ՈՒՂՈՂԻ ՄԱՆ —ԲԵՔԷ (ՍԱՐՔԵՐ), ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ, ԱՆՍԱՆՈՅ ԶԱՆՃԱԿՈՒԹԻՒՆԸ, ԽՆԱՄԱՑՈՒ ԾՎՈՒՆԸ, ԻՆՆ ՄԵՍԱԿԻ ԺԱՐՂ ԼԻՆՆԼԸ, և ԱՄԼՆ. ԱՂՉԻԿԱՅ ՄԱՆ ԿՈՂԺԻՅ ԾԱԾԱԿ ՄԷԿԸ ԿՈՂԱՐԿԵՆ ԼՐԱԾԻ ԶԵՄՈՒ ՎԵՐՈՂՐԵՈՒ Է՝ ԵՒՐ ԲԱՆԵՐԸ ԶՆՆԵԼՈՒ, ՈՐ ԿԸ ԿՈՂՈՒԻ ԺՈՒՆԷՆԻ ԽՈՂ ՄՈՆՈՒՄ ԵՐԹԱՑՈՂԸ ԻՐ ԱՅԱԶՈՇՆԸ ԿԱՄԱՐԷ, ՄԵՆՔ ՄԵՆՆԵՆՔ ԹԵ ԻՆՆԱԿԵՍ ԱՂՉԻԿԱՅ ՀԵՐՈՒՆ (ՀՈՐ ՄԱՆՆԵՅԻՔԸ) ՂԵՐԱՐ ԿԸ ՀԱՄԱՂԵՆ —ՂԵՒՈՂԸ ՄԱՂԱՆ:

ՀԱՅՐԸ. — ԱՂՉԻԿ(Կ). ԼՈՒՈ, (ՔՐԴ-ՈՐՂԻ) ԷՂ ԺԱՐՂԻԿ (ԼԻՆՆ-ԼԻՔ ԽՆԱՄՈՒ ՄԱՍԻՆ Է ԽՈՍՔԸ) ՄԸՂՆԷ ԺԱՐՂԱԹԵՆԻ ԱՄՈՒՋԱԽՍ ՈՒՆԻՆ, (ԱՂՉԻԿԸ ՂԵՄԷ ՀՈՐ ՆԱԿԱՄԱԿԸ), ՂՈՒ ԲՆՆ ԿԸՍԻՍ, ԼՈՒՈ, ԸՈՂՈՒ ԻՍ (ԲԱՂԻ, ՀԱՄԱՆ) ՈՐ ԽՈՍՔ ՄԱՆՔ ԺԱՐՂԱՅ:

ԱՂՉԻԿ. — ԱՂԱ ԵՍ ՂԵՆՈՒՄ, ԸՆՃՆԷ ԲԱՐՔՆ ԿԸ ՀԱՐՑՈՒՄ, ԿԸՊՈՒՄԱՅ ԱՂՉԻԿԸ, ՈՐ ԵՐԵՐ ՄԷԿ ԿԱՂՄ ՈՂՐԱԾ՝ ԶԵՄՈՒ ԿԱՄՈՒՐ ԿԸ ՎՈՐԺՈՐԷ, ԿԱՄ ՄԱՄԱՅ ԾԱՂՈՒՐ ՀՈՂԻ ՀԵՄ ԿԸ ԽԱՂԱՅ, ԴՈՒ ԼՐՈՐ (ԵՄՐՈՐ) ԻՄ ԱՂԱՅ ԽԱ, ԻՄ ՂԼԽՈՒ ՄԷՐՆ ԽԱ, ՈՐ ԶԵՄՈՒ ԲԱՆԻՍ ԹԱՂԻՍ Ի ՉՈՐ՝ ԵՍ ԿԱՆՈՒՄ (ԿԱՐՆԻՄ) ԶԱՆ ԶԵՄՈՒՄ ՈՂԻՄ (ՈՂՈՐԵՆ):

ՀԱՅՐԸ. — ԶԷ, ԼՈՒՈ, ԱՂՉԻԿՆ ՈՐ ԿԱՅ՝ ՈՐ ՂԼԽՈՒ ՄՈՒՄԱՆ Է, (ԻՆՔՆԻՉԻՍԱՆ, ԱՂԱՍ) ՀԱՐԻ ԶԱՆ ԿԱՄՔ ԼԷ ԶԵՂՆԻ, ԵՍ ԷՆ ԺԱՐՂԱՅ ԽՈՍՔ ՆՐՄ ԿԱՆԱՅ ՄԱՅ *), ԲՆՆ ԿԸՍԻՍ, ԸՄԷ ՄԱՆՔ (ՄԵՆՆԵՆՔ):

ԴԱՐՄԱՐ ՄՈՒՐՈՒԹԻԱՆ ՀԱՄԱՃԱՅՆ ԱՂՉԻԿԸ ԿԱՄԱՂԷ ՀԱՄԱՐՃԱԿ ԻՐ ԿԱՄՔԸ ԲԱՅՈՒՆԻ ՀՈՐԸ, ԲԱՅՄ ԺԱՂԻՅ ՈՂԻՆՆ ԶԵՄԿԵՐ, ՄՈՐ և ԱՂՉԻԿԱՅ ԽՈՍՔԵՐԸ ՄԷԿ ԼԻՆՆԼՈՒ, ԱՅՈՒՄԱՆ ԿԸ ԲԱՅՈՒՆԷ. ԵԻՄ ՄԱՄ ՂԵՆԱՅ—ՀԱՅՐՍ ՂԵՄԷ—ՈՒ ԿԸ ՎԱԽԻՉԻ ՀԵՄՈՒՆ, ՄԱՍԻՆ Է՝ ԹԵ ՀԱՄԱՃԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՅԱՅԱՆ:

ՀՆԱՄԱՆՈՒՄ ԱՆՂԱՄՆԵՐԸ (ԵՂՐԱՅՐ, ԵՂՐՈՐ ԿԻՆ և ԱՄԼՆ) ԱՂՉԻԿ ՄԱՂԱՆ ԿԱՄ ԸՄԱՂԱՆ ԽՆՂԻՐԸ ԲՈՐՈՐՈՒԽՆ ՀՈՐ ԿԱՄՔԻՆ ԲԱՆՃ-

*) ԲԱՆԻՄԱՅ ԺԱՐՂԻԿ ԺԱՅՆ ԻՐԵՆՅ ԱՂՉԻԿԱՅ ԿԱՄՔԸ ԿԸ ՀԱՐՑՆԵՆ, ՄԵՆ ԺԱՐՂ ԽՆՂԷ ԱՂՉԻԿՆԵՐԸ ՄԱՍԱՐԻ ՆՄԱՆ ԿԸ ԾԱԽԵՆ. ԹՈՂ ՎԵՄԱՆ ԿԱՐՈՒՄԻ ԱՂԱՅ ԼԻՆԻ, ԽԱՅՈՒՆ (ԲԱՂՂՈՂ, ՎԱՐՃԱՆՔ) ԶԱՄ ՄԱՅ, ՂԵՄԻՉ ԶԱՅՆ ԻՆ ՄԱՄՈՒՄ՝ ԱՂՉԻԿՆԵՐ ԿԱՐՃԸ ԵՆ ԽՈՍԱՅ, ՄԱՄ ՈՒՂՆԱՆ, ՆԱՐԱՆ ԿԸ ԲԱՅՈՒՆ, ՄԱԿԻ ՈՂՐԱՐ՝ ԿԸ ԾԱԽԵՆ. ԱՂՉԻԿՆԵՐՆ ևՈՒ ԻՐԵՆՅ ՎՐԷՐ ԿԸ ԼՈՒՆՆԸ ԶԱՄ ԱՆՂԱՄ, ՎՐԱՄ ԱՂԱՅՆ ՆԵՄ ՎԱԽԻՉԻՈՒ:

Ներով, կողմնակի անձանց միջոցով լուր կուգարկուի աղայի տունը համաձայնութեան մասին, բայց խնդրին պաշտօնական կանգ կերպարանք տալու համար, հարկաւոր է առնել ելքաւոր խօսք կամ:

Գ. «Հաւել կրբըմն»-ը *). Նախորդ ուղեկանները, որոնց կը ընկերանայ նաև աղայի հայրը, կը ներկայանան աղջկայ հօրը, որոնք սարէն-ձորէն խօսք առնելով, խօսակցութիւնը վերջացէս կը կանգնի ինձի-Բէտն վրայ: Աղջկայ հայրը թէ սրտով համաձայն է, թէ՛ն կողմնակի կերպով լուր արգէն տրուած է, բայց արդիւնք գործը ծանր կը բռնէ, Հիմա հաւանից կը յարանէ որ իւր աղջկայ Բոթ (ընկերը, նմանը) բովանդակ աշխարհք ընարուիր, և թէ ծանր խառն պիտի առնէ: Մեր խնամացուն ևս Բոթ չիտրեր, ծանրութեամբ ցոյց կուտայ՝ որ ինքն խալանից վարեցող մարդ չէ (թէ՛ն սիրտը կը ամփամփայ), և միմիայն մարդկութենի փափաք անի: Երբ ուղեկանք նորից կառաքարկեն հաստատելու խնամութիւնը, աղջկայ հայրը (նախապէս լիշտ խօսքերով) այն կասէ, և այդ շարունակ կը կոչուի հօրէ կրբը:

Հարէ կրբերից թառյ աղայի հայրը կելնէ և աղջկայ հօր ձեռքը կը պագէ, այդ ևս կը կուտի յեւս գագիւլ իսկոյն մի-մի մատանի կանցկացնեն հօրի մատը, կամ զորդ մի աղաքանջան կամ Բոթ, կամ շահիկ և այլն կը լանձնեն խնամու տան, որոնք կը կոչուին Նշահ (Հարսի):

Սեզան կը պարզուի, օգին մէջ սոնց կուգայ և թեթեւ աշխարհութիւն մ'անելով կը մեկնեն խնամիները. (օգին կը հագացուի անայի հօրից, իսկ կերակուրը՝ աղջկայ տան կողմից):

Գ. Եւայ կիսելը եւ ա. խալանը. Մի քանի օրից յետոյ, աղայի հայրը իւր բարեկամներն ու ազգականները Հրաւիրելով Գեղ և Դոն-Նոյալ կերթայ իւր խնամու տուն՝ Հայ կիսելու. խնամու տունը ուրախութիւն անելուց յետոյ, երբ Հայկերթը կը վերջանայ, քահանան հօրի Նշահ կ'օրհնէ. ազօթքի ժամանակ խնամիները զլիսաբաց, մէկ կամ երկու լա-

*). Քրդերէն այլ, անէլ (տան):

ւաշ հաց ծալած և բռնած ունին մեռցերնորուն մէջ, երբ տէր-տէրը կը հարցնէ.

(Աղջկայ հօրը) «Դու քու աղջիկ տունը եղա մարդու տղին».

—Հրամներես, կը պատասխանէ տա:

(Տղայի հօրը) «Դու լէ իղա մարդու աղջիկ սրտով ուզեցիր քու աղին».

և երբ սա ևս «Հրամներես» ասեց, «Աստուած օրհնէ, շնատը (շնորհատը) էնէ» կը ձայնէ քահանան. «Աստուած շնատը էնէ» կը ձայնակցի ժողովուրդը: Իսկոյն խնամքները բռնած հոգի-հոգի իջ իջին, որից մի մասը կուզարկեն փեսային և միւս մասը հարսին ուտելու համար:

Հանդիսականք զուարճութեան համար. հաց կիտելու աստե՛ն խնամքներու գլուխները կը խփեն մէկմէկու:

Ասանց մի օրէւ սակարկութիւն տեղի ունենալու, տղայի հայրը կը վնարէ առաջին խալանը 5—7 տկի օսմանեան. աղջկայ հայրը վեհանմնութեամբ կը վերցնէ և բազմականք կը ցրուեն:

Ե. Անաստուէի եւ երես զմեկը. Նշանաուէքի երթը կամ տղամարդիկ միայն, կամ տղանից յետոյ կանայք ևս առանձին կը կատարեն: Արթին կը մասնակցին ազգական, բարեկամ, զբայի և այլն. խումբը գէշ ու զուսնայով կառաջնորդուի աղջկայ տունը, հոգի-հոգի կը պարզուին, գիւղական կերակուրներ առատ-առատ կը բերուեն մէջ տեղ, օղին կը խմեն, կերակուր կը վայելեն և կը զուարճանան. հարսին դուռած առաջին շշմի վրայ կանխացնեն մի քանի նոր զուգո ու զարդարանքներ, ոտնածան, խալի (կարմրադօն մետաքսէ ծածկոց գլխու) և այլն, ալլ է նշանաւոր, ապա մեծ լսեգ-մէ մէջ տեղ կը դրուի և կնքաւորից սկսեալ բոլոր բազմականքը կարողութեան չափով անասուն, փող և այլն կը նստին հարսին, տօնորարար գիւղի գլխը (տղամարդոց) կամ մի կին (կանանց համար) մէջ տեղ կուզան և ամէն մէկ նուիրելուն բարձրաձայն կը բռնան.

«Ղէն մնա Քառ-դէն» (կնքաւորը) երինջ մ'եկաւ հոգի երեւ, Աստուած զուր (խր) օրդիք բաշխէ, բարով խէրով տես-

նայ ուրանց (որդոց) խնայ — խորհրդ (պատկը), որ եղնի, ուր աղէկներուն եղնի. (այսպէս Հանդէս և ուրախութիւն իւր որդոց համար լինի). շէն մնայ, շէն...:

«Շէն մնայ հօգրէր Բրտն, ոչխար մ' եկաւ հօրի երեւ, (նոյն բարեմաղղութիւնքը կը կրկնուին), շէն մնայ, շէն»:

«Շէն մնայ տանէր (սանհէր) Պետրոս, հօրի (կամ փողի քանակութիւնը) մ' եկաւ և այլն և այլն»:

Ամէն մէկ կանչելուն բոլոր բազմականքը կը ձայնակցին «շէն մնայ, շէն»: Պերջը զգիրը դարձնայ բարձրաձայն կը բռնայ, «շէն մնայ տուող՝ շուտող, գալացող, չգալացող, Աստուած ուրանց փառ որ յիտայ, որ եղնի ուրանց աղէկներուն եղնի, 500 զուրաշ փարայ (փող). մէկ երինջ, չորս ոչխար... Հօգրիկ եկաւ Հարսի երես, շէն մնան, շէն... շէն մնան, շէն, շէն մնան՝ շէն» ու կը կարէ զիւր ձայնը: Այսպէս բռնացողը կը կոչուի խնայող, իսկ նուիրարեութիւնը՝ երեւ Գնը:

Նշանօրհնայր և Հաց կիսելը կը համարուի քիչ Գնի, որ շատ անգամ միասին ևս տեղի կ'ունենայ:

Ք. Նշանկիութեան ժամանակամիջոցը, ինքնամիներու յարաբերութիւնը. Նշանկութեան ժամանակամիջոցը, բացի մի քանի սակաւ բացառիկ դէպքերից, մէկ տարուց աւելի չը տեւեր. Նշանկեմու օրից Հարսի ընդուն կը կապուի իւր սկիւրալլի տան ամէն մէկ մեծ ու փոքր անդամի ներկայութեանը, նաև սկիւրալլի, Թաղեցոց և գրկեցներու առաջը. դաշտ ու գութաններ չափող, բանջար քաղող, գաշտի մէջ ոչխար կ'թող և ազատութեամբ մենացած ազատ որդի զեղջկուհին կը փակուի տան մէջ, և եռանդով իւր կար ու կտրիւն *) նախ ու նմաշին Հետամուտ կը լինի. իւր Հօր Հետ միասին մանած կը ներկէ, բճեր կը գործէ, միգար կը նախշէ և իւր սկիւրալլի տան անդամներու Թալն Համեմատ մէկ-մէկ ձեռագործ կը պատրաստէ:

Տգալի տան պարտականութիւնն է Նախապէս տօներուն Հարսին ընծայ տանել (Թամազի, սոնաման մրգեղէնով միասին), և շարաթուայ մէջ 1—2 անգամ — կրօն կամ ճշմարտ

*) Գաթ կ'ընել կը Նշանակէ Թեթե կար կորել:

կերպուք ուղարկել (կարագ, սեր, մածուն, գաթալ և գիւղական ճաշ, փլաւ, տալմա և այլն)։

Առհասարակ խնամի տներու բարարեութիւնը շատ քաղցր էր լինի սկզբները. նոքա շատ անգամ գաշտային աշխատութիւնները միասին կը կատարեն, մէկմէկու պակասութիւնները կը լրացնեն և այլն, գիշողութիւնը և զոհողութիւնը ի հարկէ տղայի տան կողմից կը լինի, որովհետեւ տղայի տան սէօր մօրուքը աղջկայ հօր ձեռքն է։ Կանցնին օրեր, շաբաթներ և ամիսներ, Կան-ձնէր անհամբեր կսպասէ բախտաւորութեան օրուան-հարսանիքին, որ ընդհանրապէս տեղի կունենայ ծննդեան տօնից կամ առաջ կամ յետ և, մեծ մասամբ, բարեկենդանին։

Է. Հասուկատը եւ ք. կամ վերջին խաղանքը. Հարսանիքի օրերը երբ մօտենան, տղայի հայրը պարտաւոր է օր առաջ երթալ իւր խնամին տեսնել, որ սա իւր աղջկայ հօր հօրէն տեսնել (պատրաստութիւն տեսնել) և ժամանակին պատրաստ լինի։

Խնդն գիւղացու հագեցանդումն է, սիրտը դող կընկնայ, արդեօք քանի ոսկի և ծաւ (փողի հետ տրուելիք մահադ, շալգօտի, պալլտօ և այլ ընծաները) տալով լալիտ կարողանայ գահացնել իւր խնամին, պատրաստի դրամ չունի նա. ստիպուած է իւր լծան գոմէակները կամ հեծկան ձիերը կամ կիթան տաւարները ծախել կամ Բէլլէօ, *) դառնայ և կամ ծանր տոկոսով (4')—50²/₁₀₀) դրամ վերցնել։ Ինչ կերպ էլ լինի և ինչքան ծանր նստի իւր վրայ՝ ճարհատեալ է գումար վերցնել, որովհետեւ սհարկ կայ երեսով։

Ար հրաւիրուին զարմեալ տանու քահանան, տալ տղան և մի քանի բարեկամներ ու միասին կը ներկայանան խնամուն. սովորական հարց ու բարեկից յետոյ, ատենը բաց կանէ հետեւեալ նախաբանով.

—Խնամի ցան, Աստուածային Հրամանու և կանանիք տարր Հայրապետաց (երեսը կը խաչակնքէ) իմալ օր լուսի Արա եզեր է, իմալ օր աշխարհի կարգ ու կանոնն է, զա

*) ձեռ երկրագործութեան մասին յօդուածը։

գրու աղջիկ տուեր եւ իդա (այս) մարգու աղին, էդ լէ եկեր է օր զբլէ Կէնայ, Հրամանք խոտա (տաս)՝ երթալ զուր օրպիսու թին տեսնայ, դու լէ զքում, օր էդ զօրն իննայ գլուխ:

— Ետաւարիմ քու սուրբ կարգին, աղէկ Հրամանք կընիս, եւ ինչ իմ ըսի, ինամին լէ խօ խօմ (անփորձ) լէ, փառք Աստու աղջիկ ու տղայ է կարգի, Կէնայ ու կարգ գինայ, (խալանի մասին կը լիշեցնէ): Թըզ (թող) Հանէ Կանք ինչ է բէրի, օր մենք լէ գմեր նստել կանկին իմնանք (իմանալ):

Տէրաւեր.— Աստուած օրշնէ զիմ խնամին, (գառնալով իւր բնկերներուն) օջախ չեզնի պունախս ²¹⁾, աղբեր, ըսած ին մեծորք (մեծորայք), (գառնալով խնամուն). իշալայ (ինշալլահ, Աստուծով) քու օջիսին գէմ էրող մարում (մաշում, գրկեալ) չերթալ, լէ (ալլ) ինչերք կէնինք, օր զքու միտք բալան (բարտեհ) էնիս, ուրէ տեսնանք, դու ինչ կուգես, քու խնամին ինչ պիտի ստայ:

Աղջ. Հ. — Տէր-տէր, Ետաւարիմ, իմն օր կայ՝ գէմ ու գրուտա է (ուղղափոտ մարդ մ' եմ), իմ բոկ Կար չկայ (եղեւիջ, ատրիման, փոթիկներ), եւ խօսք չըմ կռնայ պաշի, եւ կուգեմ իմ գանայ տիկի, (յիւրայ օսմանեան) վեց Կար ²²⁾ չուխա, երկու աշմու շալ, երեք թօփ (ծրար, պուրակ) Հալպու (Հալէպ) մանասայ (բամբակէ գործուածք), երկու թօփ Իփօզի (մետաքսէ գործուածք) երկու թօփ Խօփէ (նոյնպէս մետաքսէ), չուխա մէ կոնդուրայ (կօշիկ), քաշէլ մի մէ (քեռլան, նոյնը), երեք ազաջ չուխա լէ չոջ գանքըջ փերթիկ (զոնքանջին տալիք ընծայ), սաքոմ (պալլատ) լէ ընձի թըզ բերէ ու Աստուած զուր բան խաջաղէ:

Քաւոր ու բնկերակիցները.— Եւ, եւ, եւ, Աստուած ինչ էնէ, աղբեր. ինչ կէնիս, խօ չըս թանին գՀայն (աղայի Հայրը): Յգ. Հայրը.— (խնամուն). աղբեր, ինչ կէնիս դու, տըլպիս (կաշխատիս) զիմ տուն աւրիս, Հըմալ չեզնի օր քու աղջիկ լեզայ իմ տուն կտոր մէ Հայ ուտէ:

²¹⁾ Ժողովրդ. աւան.— Ետմիկ օրպի օրպին, պունախ (անկիւն) նշառ աղբաթի, անասմիկի նման լիշերի:

²²⁾ Երբեմն Կարեայ կանգուն կը գործածուէր, և այդ (փայտ—ազաջ) ալ ուսն գործածութիւնը մինչև կրմա կը մտայ:

Աղջ. Հայրը.— Յօբէն քու տուն կը քանդիմ, շնոր բան իմ յուզի (ուզել), «զգէ՛վէ՛ն (ուզալ) հեծեր իս՝ կուգէ կուզ կը փախնիս», աղայ կարգել հրմալ խալնայ է (զիւրիկ), չըզինան օր ես խալան կառնիմ, օր յաւալքէ քըզի ես բայան էրի (առաջուց յայտնեցի), օր իմ դուռ եկող՝ խալան կիտայ:

Տես զԹօթորի տուն, զՄարտոյի տուն, իմալ ժամ եկած են. դու լէ հրմալ, յօրին իմ աղջկէն է ընդոնց աղջկներուց պակաս, թէ՛ ես իմ ընդնցնէ ալյախ (ցած):

Տղ. Հայրը.— Յաշ թաշի իս (զլիւս թաղ իս, տանկ. խոսակցութեան ձև, օրով զիմացին կը մեծարուի). սն է քըզի, քու օշիխն տնուն զրի օր ես զնիմ, ես կըսիմ փշում է (փշուր մի, քիչ) «Է—Ք—Վ էրէ (եքիւզած եղիք, զթացիք):

Աղջկ. Հայրը.— Յէւել պակաս մ՝ Երեմայ (աւելի, պակաս մի խօսիք).

Տղ. Հայրը.— Ի՞նչ կըսէ:

Աղջ. Հայրը.— Ի՞նչ կըսիմ, խալան տուր:

Տղ. Հայրը.— Չըմ կանայ էդ իզար խալան տուր:

Աղջ. Հայրը.— Չըս կանայ յօբէն եկար կանար իմ դուռս, ես լէ զիմ աղջիկ չըմ իտայ:

Տղ. Հայրը.— Ի՛նչ-Ի՛նչ ու Ի՛նչ-Ի՛նչ (յարութեան և վերջին ժամանակն) տուր:

Աղջ. Հայրը.— Խրամաթ վըր քու արևուն:

— Տօ Բնչ կըսէ:

— Ի՞նչ կըսէ իմալ է, խօս դու իմ հոգին չըսառնի՛.

— Յէլի կորի իմ տնէն:

— Կելնամ երթամ. խն-Հն-Հն-Հն. էլ աղջիկ կարու աշխրքէն, օրը կարագիտու գերեզման լէ զինայ՝ Հն վաղ իզար զահ (ժամանակ) կերթամ ուրիշ աղջիկ մէ կուզիմ:

Տէրութը կանգնած.— Պատն Ստեփան սիրայ, խաթրի Համար եղնի, օրշնաններ, հրմալ մէնէք, իզար էնելու բան է օր դուք կէնիք, զմեր ձէն կարէք, ամօթ է, խալ լսին՝ Բնչ կըսին, չէ՛ լըսօր կայ՝ վաղ լէ կայ, յերես յերսի կառնէ, էլման դուք զիրար կը տեսնէք: Ըսած է, «յերես մէ կուտ էրէք»:

մէկ բարիշիւու (հաշտուելու), չէ՛ Եւստրան կրտէ, Բ-բիւնէ-հէ
Բ-բիւնէն:

Աղջկայ Հայրը.—Տէր-տէր. իմալ էնիմ, էդ մարդ իմ
Բար Բ-բիւն (Ծուռ, ներհակ երակին) քիտաց (գալիցաց):

Տղի Հայրը.—Տն չէ՛ դու լէ գիմ Է-բիւն Հանեցիր,
Հա եկաւ Հասաւ իսկա (մատոյց ցոյց տալով կոկորդը):

Աղջկայ Հայրը.—Չէ, տէրտէր, քաւօր, աղբերտան, Եւս-
տրան կրտէ՛ Բ-բ շիմ հէ-հալիմ (բաց ասեմ՝ ոչ ամացեմ) ես
գիմ ըստեմներ կտանիմ, թէ չիտայ՝ Եստուած գար բան բաշո-
ղէ, յուք վէր (որ վայրով, կողմով) եկեր է, թըզ գինի երթայ:

Տղայի Հայրը կը կնկի մէկ կողմ, տէրտէր նորից օտքի
կենիւ. մէկ ձեռքով մէկ խնամին և մէկէլ ձեռքով՝ միւսը կը
բերէ իրարու մօտ, գորով ձեռք ձեռքի կուտայ և, շնո իմ
կարգն տանիմ, լընկերիմ ձեր յտք, խնդրք կենիմ իմ քա-
Հանայ Է-բիւն, որ գուք բարիշիւք, թըզ ձըր ձէն մարդ չը-
Հասկանայ տակով իբր թէ կը Հաշտեցնէ. բայց խնամինները
կուտզ զապերու նման խօսքը կաշքին մըկմէկու: Վրան (աղա)
ես կը կորեմ գիտարան (կորոշեմ), թըզ ետայ 25 ակի, երեք
աղաջ լախա, մէկ աշմու շալ, 2 թօփ մանատայ. մէկ թօփ
իփակի, 2 թօփ խլաթնի, ջուխտմէ կոնգուրայ, ձի—ձի
պէտք չէ, գոքնջ փերթիկ լէ թըզ աղաջ ու կէս տայ, աղբէր,
չէ՛ էդ մարդ լէ տանուտեղի տէր է, խեղճ է. սաքս մ'լէ թըզ
գերէ. ինչ որ մնաց պակաս բաշիւէ մըղի ու իգա ջաղաՀա-
թին (տանկ. չէմայէթ, ժողով):

Քաւօրն ու ընկերակիցները.—Աղէկ է, աղէկ, մըր Հոգու
դէմն եղնի՛ շատ աղէկ է, շխուքով կարեց տէրտէրը, Հըմալ
եղնի՛ որ շնա շիշ կանաղն, նա քապապոյ (տանկ. առած, ոչ
շամփուրը աքի, ոչ խորովածը):

Արեւապէս Համաձայնութիւնը կը կարանայ և տէրտէրը
ՎալաՀապնիչն տակով գործը կը վերջացնէ. և խալաւը Է-բ-
իւն կանէ:

Ու աթմ խնամին շնորհաւոր և ընդշարտ անցած պէտք
է Համաբիւ, կամ ինչպէս ժողովուրդը գիտէ տակ. շմոյն ան-
ցաւ, առաջ կը մնան միայն գետակներ և առանձնը: Վալ-

կենական փոփոխութեամբ խնամիրները կը Հաշտուն, փոքրիկ Հացկերպի մի տեղի կունենայ, որուն կը նախազանէ տէրտէրը կը կըզան ձեռքին.

«Էհ, սիրելիք, մեր բռնած զործ Աստուած օրշնէ, Աստուած ուր (Հարսին) յտնէն շատ խէր (բարիք)՝ Աստուած Սիմաուն ծեր էնէ (ծերունի Սիմէօն)՝ Աստուած մէկ բարձի ձերացու, (Սմէն, ամէն, ամէն), կենդանութեն քաւոր աղա..... և, կը խմէ օղին:

Սղջկայ Հայրը. — Սրշնեա ի տէր, ծառայիմ, (փաղաքշական ձեռք) բեր զաղկի Հաճութիւմ. Հեռառացուցի (բարկացուցի) զիմ տէրտէր: Գառնալով խնամուն՝ խնամի, լրնցանք զարձանք մեղայ (կարգան մեղաք) Ասածու, մենք էլման մարդու քարեկամ ենք, մեր մէջ փշուած է (քիչ) զրցուք եղաւ. ամա զիր քու յոտաց տակ, խէր տեսնաս քու Բաշէն (առևտուրից), Աստուած ուր յտնէն շատ խէր խառ, (գառնալով Քաւոր աղին և ընկերներուն), կենդանութեն Քաւոր աղա..... ալք իք, զլուխ իք, յոնցի (ախտեղից) Հարի յօղա վըր իմ զլիւսն ու յերեսին իք եկի, կենդանութիւն և կը վայելէ օղին:

Տղի Հայրը. — Սրշնեա ի տէր, խնամի, կենդանութեն, Քաւոր..... կենդանութեն, (ծանր Հառաչելով), խնամի, Աստուած խանէն (տունը) օրշնէ, շէն պահէ, Աստուած մարդութենից պակաս չենէ, մենք լէ լրնցանք զարձանք՝ մեղայ Աստուածու, աֆ էրէ (ներէ). կենդանութեն շաղամաթին (ժողովին)....

— Մնուշ անմահութեն, կը պատասխանեն բազմականքը (ամէն քերականութեան մնուշ անմահութեան մի կը յաղորդէ):

Նոյն բարեմաղթութիւնքը կանեն քաւորն ու ընկերները: Խալանը կը վճարուի և խնամիրները կը բաժնուան:

Խալանը կարելի է տալ նաև 5—10 օրից թառայ, մանաւանդ չափերը, որոնք բնականաբար պատրաստ չեն գտնուիր, և պէտք է տեսակը և քանակութիւնը զիտնալուց թառայ քաղաքներէց գնել:

Տառսի զնէզը (օժիտ, բաժինք). — Մէկ երկու շաբաթ թառայ աղջկայ Հայրը կը գտնուի մօտակայ քաղաքը, ուր, պէտք

է խառնովանել, որ առանձն խալանի մեծ մասը, երբեմն նաև ամբողջ խալանը, կը նախաէ յօգուտ իւր աղբկայ օժիտին. նա պարտաւոր է առնել.

ա. Անկողինն եւ հանգեծն

1 եօրդան (վերմակ), 1 դռնայ և 1—2 բարձ, որ շատ անգամ հարուստները մնասքանդէնով կ'երեսեն	200—300 դր
1 ներմակ շաղկի	15—20 „
1 կարմիր „ „ „	20—30 „
1 մանասայ անթարի (կապայ)	30—35 „
1 իփաքի „ „ „	35—40 „
1 խաթնի „ „ „	60—70 „
1 դալմա	130—140 „
1 չուխայ միգար	40—50 „
1—2 թամաղի հասը 20—25 դր.	40—50 „
	670—735

բ. զուգս

մէկ զույգ ապարանքան	200—300
1 բուղմանուկ	30—40
1 թառ (գլխու)	40—50
1 զույգ փերաղի (զիւլֆ, խոպրակի) որու նայ- րերը 5 դաշնկան արժողութ. ոսկիներ կը կախուին. 50—70	
1 զույգ շահի (կրճկալի այս ու այն կողմը կա- րելու զուգս	200—300 դրուշ
1 քամար	400—500 *)
	1490—1995 դրուշ

Մաս 20 օտանեան լիբա, որ այժմեան Բեռլինէ կարժէ 172 ուրբի ուստական փող. (լիբան 8 ու. 60 կողէկ):

Նախելով վիճակի և կարողութեան, նիւթի ընտրութեան, բաժինքի քանակութեան, զուգս ու զարդարանքի նորանեւ-թեան և արծաթի յարգին՝ իշէղի գները կարող են վերելի ցու-ցակից շատ բարձր և շատ ցած լինել:

Չենք հաշուեր խալանի հետ առնուած մի քանի նիւթեր ևս, որոնցից նոյնպէս մէկ երկու ձեւերներ կը պատրաստուին

*) Երբեմն մէկ շահը մինչև 1000 դրուշ ևս կարժէր, արծաթի մաշ-բութեան և խոշորութեանը համար, որոշեալ երբեմն արծաթը մաքուր լի-նելով 1 դրամը (1/60 մասը նոխայի) կարժէր 2 1/2—3 դրուշ, իսկ այժմ 1 1/2—2 դրուշ:

աղջկայ Համար, իսկ մնացածը, ինչպէս սովորութիւն է, կը բաժանուեն տան կանանց վրայ: Ընտանեկան կախներ յարուցած ժամանակ տէգեր կանայք՝ որքան աղմուկ կը հանեն մէկ մէկու շերտ տալով,—աղջիկ մէկարգեցիր թնչ հասաւ ընձի:

Ը. Տառապոյտնք. — Ժի ժամանակ սովորութիւն կար, որ Համայնքը տղայ կարգողին՝ օգնելու Համար, իւր, պանիր և ալն կը նուիրեր: Համայնքի նուէրները ընդունելու Համար տան մէջ կը դրուէին կարգով մեծ ու փոքր տղաներ, իւր, պանիր և ալն տեղաւորելու Համար, այդ կը կոչուէր *տղա-տրեմ*, որու անունը մնացեր է, բայց սովորութիւնը վերջացեր:

Թ. Բաւարում. *) և Հարեմ. Երբ տղայի Հայրը իմացաւ, որ իւր Հարսի շուրջ ու մեռքը տեսնուած է, պատրաստութիւն կը տեսնէ երթալու և շատօք փառօք իւր Հարսը բերելու: Երթալուց մէկ երկու օր առաջ 1—3 օլիար, երբեմն ևս եղ՝ կամ կով մի կուղարկուի աղջկայ Հօր տունը, որպէսզի փերակուր պատրաստուի երթացող Հարսնածի Համար (Բարեբաւ):

Եթէ Հարսը ուրիշ գիւղից պէտք է բերել, տղայի Հայրը կը Հրաւիրէ իւր քեռայ—որդու միջոցով Բաթիթի (Հրաւերի) անունով աղգականներ, բարեկամներ, զրացի և գիւղացի, թուով 50—60 միւսօր, որոնք զուգում զարգարում, զինուորում, գէզ ու զուռնայով կելնեն ճանապարհ գէպի խնամու գիւղը: Հրաւիրումները կը կոչուին *Հարեմ*. Հարսնածի մեկնելուց առաջ մի պատգամաւոր կուղարկուի խնամու տուն լուր տալու, այդ պատգամաւորը կը կոչուի *տղեմ*: Աղուէս աղբօր պաշտօնը խիստ վտանգաւոր է, երբ խնամու գիւղին կը մտնելայ, չարանքի երեխայք և երիտասարդներն անգամ կընդառաջեն և փառաւորապէս կը դնգան. քար ու կոշտով, ցանով ու թրիքով և շի՛ կտորներով կուտան Հա կուտան խեղճ աղուէսի գլխուն, մինչև որ մի կերպ կազատուի և խնամու տուն ապաստանելով կտրանայ իւր Բաթիթը 2—3 զուրուշ կամ մի զոյգ զուլբայ:

Հարսնածի երթը. — Բոլորն ընտրանուրիկ (ընտրեայ) թուըն

*) (Երգ.) Հարս տալ զրկելու իւր ընձայ, փէշքէշ:

ու գեղեցիկ երիտասարդներ են, քրդական շորեր հագած, ծապերով փուշիք (սև փաթթան գլխու) սրածալը և գաւ (ծալըր փոս) դըֆթիկ քուսներ ու կամ բազմերանց նախշուած արախ-չիններու շուրջը փաթաթած, պեխերը սրած, ընտիր ձիերու վրայ հեծած, ձեռքերնին երկայն և հաստ փայտեր՝ և ամանց՝ նաև գէնքեր առած, երգելով քրդական ըլծեր, ձիարշաւով և ջրինդով առաջ կերթան։ Ահա և մի խումբ ձիաւորներու՝ որ աղջկայ գիւղի կողմից կը գիմաւորէ հարսնածին, ջրինդով (ժաւանախաղ) մրցութիւնը կսկսի, մէկն իւր ձին, միւսն իւր ձեռքի ոյժը կը փորձէ, ժական կը ձգեն, հարուած կուտան, կերգեն, կը բռան և հարահրոցով կը մօտենան գիւղին։ Բայց վերջին խմբի նպատակն է հարսնածից տղա փախցնել, որ եթէ յաջողուի իրենց, հարսնածի համար մեծ անպատուութիւն կը համարուի։ Ջրինդի իրարանցման միջոցին դիմաւորող խմբից մէկը հարսնածի անդամներից մէկի քուսը առնելով կը փախչի, բոլոր ձիաւորները կընկնին յետեւից, կողմնակիցները կը քաջաւերեն, հակառակորդները կը հալածեն մինչև գիւղը, եթէ բռնել աշողեցան՝ լաւ կը դնուեն, իսկ եթէ ոչ՝ կորաղլուի կը լինեն, և 10—20 գուրուշ տալով քուսը յետ կառնեն։

Երբ քուս փախցնել տեղի չունենայ, ձիաւորները խաղը շարունակելով և իրրև ախոյաններ մրցելով կամաց կամաց կը մօտենան գիւղին։ Գիւղի առաջ ջրինդի եղանակը գուռնաճին կը փոխէ մի տեսակ «պլիքփլ» որ բաւական արտառու է. և երբ կը մօտեն գիւղը, խնամու բարեկամները, ազգականները և զրացիները, ընդունուած սովորութեան համաձայն, կընդառաջեն հարսնածին և իւրաքանչիւրը 1—2 ձիաւոր կը հրաւիրէ իւր տունը ու հանդէսը կը վերջանայ։ Խնամու տունը կիլիւսանեն հարսի սկեսրայրը ու քաւորը իւրեանց պարագաններով և գտելի ու զուանաքն։

Տղայի հօր իւր հետ տարած պատրաստութիւնքն են՝ 1—2 խորում ^{*)}, մէկից երկու եղան բեռ (չօրս հակ) դաթայ, մէկ բեռ հալվայ, 3—4 լիզր օղի, մի քանի ասկիներ՝ շնեղ տեղաց

*) Ախար մի անդալուսին եփուած և լաւ կարմրացուցած։

Համարս ինչպէս կտան գիւղացիք և մէկ երկու ծով, որոնք, ինչպէս պիտի տեսնենք, չեղ փոք պիտի ազատեն խեղճ խնամին:

Փ. Հրաւէր, դամ եւ նաեկեայք. Երեկոյեան խնամիններու կողմից մէկ մէկ մարդ կուգարկուն Հարսնածի մարդիկը Հրաւիրելու աղջկայ Հօր տունը, եթէ պատուաւոր մարդիկ կը գտնուեն՝ Հրաւէրը կը կատարուի զհօյ ու գուռնայով. գուռնային ձեռքով նման ծանր ու բարակ եղանակով, մեծ և պատուաւոր Հարսնածի գուռը կանգնած՝ մօտիկ կէս ժամ գուռնան կերգէ և առջեւը ընկած կը բերէ խնամու տունը. այդ երգեցողութիւնը կը կոչուի գամ անկ:

Թէ Հոգաւ Հաց տալու և թէ Հարսանիք անելու Համար, երբ ճաշկերպութիւն կը լինի, միակերպ կը նստին գիւղացիք և, պատրաստութիւնն ևս Համարեա միւսնայնն է. նոյն հոգիւն, նոյն Հացը, նոյն սեղան սուփրէն. տարբերութիւնը միայն ուրիշ և Հոգեկան տրտում կամ ուրախ տրամադրութեան և դէմքի արտայայտութեան մէջ է: Սրածալը խուբայով տան մէջ երկու կարգ և ըլլորակի կը նստեն. մէջ տեղը փողանաձև բաց թողնելով նստարանի տեղ կը ծառայեն թաղիք, կապերա՝ երկար ծալուած, եղէգնի և խափ խուրձեր, ցանկոյտ, աթառ, զմբէլ ևայլն. փողանի մէջ կը զրուեն գիւղական կլորակ և երկրեղկ փայտէ սեղաններ, և ինչ որ պակաս մնաց, կապերտի կտորներ, Բէշի Բլաշի ևայլն ևայլն. դեռ ճակաց չքաշածս միքանի մարդիկ ոգիով լիք մէկ մէկ քստայ ձեռքերնին առած՝ կը պտտեն բազմականոց առջևով և փոքրիկ կթղաներով կը Հրամայեն խմիչքը. խմողները կասն. «կենդանութիւն, Աստուած շնաւոր էնէ, Աստուած բարի վայելում տայ»:

— Անուշ անմահութեն, անուշ եղնի, անուշ կը պատասխանեն օդի ցրուպները:

Մէկը կը խօսայ, միւսը կերգէ, ուրիշ մի բարեմաղթութիւններ կանէ, գուռնան կը վզկացնէ, զհօյը կը զմփատայ և, Հարաւորոցն ու աղաղակը տունը կը վերցնէ ու կը դնէ, մէկ խօսքով շուներ գտէր բնանջնար. օդին խմելուց լետոյ՝ որ շատ երկար ըտե՛ք, կուգայ ճարտէն և կը կտրէ զխտէն:

(խօսք ու գրոցք)։ այդ կերպ ուտել խմելուց յետոյ կը Հաւաքուեն մի մեծ ախոռ և, կին, մարդ, տղայ, աղջիկ, Հարսնած, խնամի, Հայ, քրիւղ, ամբողջ գիւղի մեծ ու փոքրը, առանց Հրաւիրանաց, միասին պար բանած կը խաղան (զհօլ ու գուանայոյ) Համարեա մինչև առաւօտ։

Այդ գիշերն է որ Հարսնածը Հիւրասիրող տանէրերը մեծ զգուշութիւն կը բանեցնեն, որ թշնամի մարդիկ Հարսնածի ձիերու գոգիւր չկտրեն, որ մեծ անպատուութիւն և անարգանք է, և ինչպէս շատ անգամ պատահեր է, այդ կերպ անարգուած անձինք որտի կսկիծէն մեռեր են։

ԺԱ. Ծաղկոց. հստիս գովք եւ հիմադրէք. Հարսնածի դալու Հետ՝ Համարեա միաժամանակ կը Հրաւիրուին Հարսի բնկերուհիները, բարեկամներու և ազգականներու աղջիկները, որոնք մի գիւղական չէ առանձնացած՝ կսկտեն խօսել, պարել և խաղալ ու նորա վերջին տխուր բողբոները սփռել, քանզի չգիտեմ ուտան ու զորդը, ըստ երևոյթիւն Հարսնացու աղջիկները շատ տխուր կերպարանք ցոյց կուտան և միշտ կուլան հոգեմէ պոկից բռնուելու հաւաք։ Մտնենք ծաղիւղը. ահա Հարսը զլիարաց նստած է բնկերուհիներու մէջ տեղը. նոցանից ամենաքաղցր ձայն ունեցողը ծնկան եկած է Հարսի ետեւը, նորա ծամերը մէկ-մէկ կը հեռանան (Հիւսել) և մօրմօք ձայնով կերպէ։

Ա.

Յէմքիկ մի ժաժա,

Ես եմ ժաժալու.

Յախտիկ, մի թնդա,

Ես եմ թնդալու.

Հողիկ, մի սաա,

Ես եմ սաալու.

Ծառուկ, մի դոդա,

Ես եմ դոդալու.

Տերե, մի թափի,

Ես եմ թափելու.

Երե մի պատի,

Ես եմ պատելու.

Լուսին, մի պատի,
 Ես եմ պատելու.

Աստղեր մի ցլաք,
 Ես եմ ցլալու.

Աստեկ, մի կնա,
 Ես եմ կալու....

Յ.

Ջէէրիկ խարեցին հուսէ մէ գինով,

Ջմէրիկ խարեցին թօփիկ մէ շիւով.

Ջաղբէր խարեցին չախտակ մէ չգժով,

Ջբուրիկ խարեցին ժառիկ մէ Հինով.

Ջգրամի Հանգուրց արձրկեցին՝

Ջաղջիկ ժամուց չակեցին.

Մէրիկ, մի ալի գտախտիկ.

Որ չարի քու աղջկայ Հետիկ,

Թըզ մնայ քի նմուշիկ.

Որ Հանիս քու սրտի Հասարաթիկ:

Ջլամիլ մազով մազեցին,

Ողջկայ ջէբեր լցեցին,

Ջղարիր համբայ դրեցին:

Հարսի գովքը վերջանալուց յետոյ, կը դարդարեն և ընկերուհիներով միասին կը տանեն պարելու: Պարը զեռ չվերջացած Հարսը կը մեկնի իւր ծաղիլը, ուր մի կին հիւսիս լիք քստէն մեռքին կը մտնէ և, նախ Հարսին, ապա ընկերուհիներու մեռքերը կը հիւսիս, յետոյ մէկ առ մէկ կայցեցէ բոլոր Հարսնածի մարդոց և, ստանալով $1\frac{1}{2}$ —1 զուրուշ, բոլորի մեռքերը Հինա կը քսէ:

ԺՔ. հարսի նշանէրը, ուստանախին. — Դեռ լուս չուսացած՝ Հարսը կը տանին իւր հիւսիս (վարպետի) տունը. և երբ մէկ կողմից Հարսնածը սովորական գոմ ու զուսնալով կը Հրաւիրուի խնամատուներ, քաւորն ևս կերթայ Հարսը Հրաւիրելու վարպետի տնից. այնտեղ պարտաւոր է վճարել իւր հիւսիս (վարձը վարպետութեան) 4լո-ի հարկը և շորեր Հագցնելն ջով, 20—30 զուրուշ, և ապա ինքն Հարսի առաջ և

դէպ ու զուանան սորա առաջ ընկած՝ փառաւորապէս կուգան խնամու տունը:

ՓՊ. հալաւ օրհնէմ, ճացկեոյք, բեռ ֆանդիլէն, աղբը գօտիմ եւ վերջին ճրամեւերը.— Ամբողջ գիշերը, խնամու թոնդրի մէջ Հարիտի կարասը կրփթփթայ ու կը ճթնթայ, առաւօտեան Հեռ Հարիտէն պատրաստ է արդէն. ինչպէս երեկոյեան այժմ ևս բազմականքը նոյն կարգ ու կանոնովը նստած են, թեթեւ օգիւստից զկնի կը վայելեն ճաշը, ճաշից թոտոյ (տղալի Հալլ) խնամուց 5—10 դարուշտուրք առնելով (քեռքանդելէն ա՛նուեալ) Հալլայ-գաթայի և խորովուի բեռները կը քանդեն. միսը չգօղնած, գաթան ու Հալլան կտոր կտոր արած և մազերու մէջ ամած կը բերեն և Հեռուէն կը նետեն բազմականաց, որոնք Հապենդով կը վերցնեն ու ազաւարար կուտեն. սորանից թոտոյ Հարսի զուգմ ու գլխու կապոցները մաղի մէջ գրած տէրտէրի առաջ կը Հանեն, որ օրհնելով (Հալաւ-օրհնէք) իւր վարձքը կտանայ և ամէն բան կը վերջանայ:

Չուտով Հարսը Հաղած ու խփած, կարմիր քօղը մինչև գօտեկապ երկարութեամբ երեսին ձգած կուգայ մէջ տեղը, ուր բարձրաձայն կուլայ ու կը հեկեկայ. Հարսի մալլը, քօլերը, և ընկերուհիները նոյնպէս կուլան ու զուանաճին մօրմօքիչ եղանակով կը ըրբըրքէ տխուր սրտերը: Կնոթալլը կը մօտենայ իւր խնամուն և ձեռքը Համբուրելով կը խնդրէ նորա Հալլական օրհնութիւնը աղջիկ ու տղալի բաղդաւորութեան մասին. Հալլը լալով կօրհնէ ու կը Համբուրէ իւր խնամու երեսը. մէկ երկու խօսք, մի քանի զրոյց ու բարեմաղթութիւնք ևս, ու ահա զուանաճին Հրաժեշտի եղանակը կը հնչեցնէ, Հարսը կը մեկնի Հալլենական օջախից, և մինչ օկնոթալլը գրու զուան շեմը կը փոխէ՝ Հարսի եղբայրներէից մէկը զուան կշտին կանգնած ձեռք կը ձգէ խնամու օձիքը և կը պահանջէ — Եֆօր գօթի, որ ընդունուած սոխորութեան Համաձայն անպատճառ կը տրուի *) ու Հարսնածը կընկնայ ճանապարհ:

*) Դիտելով կատուկուրքի սրբ ամէն հաշիւ ու պահանջ զերեւակունալէս կորչելու, բայց ուխտագրութ խնամիները երբեմն նոր իւրք (3—4 ասկի) և հակեր կը պահանջեն. աղայոց հայրերն ևս խնամիներու պատու-

Մեկնելուց առաջ տվորութիւն ունին գողանալ խնամու տանից փութիւր, բայց առանձինն խռով Տի (ամանի բերան ծածկոցը) որպէս զի Հարսը Բերան խռով (շատ ջիւղեցող) լինի:

Երբ Հարսնաճը գիւղին կը մտնուայ, ամբողջ գիւղացիք մեծ ու փոքր, գլուխներն տնկած կը թափուին տանիքները. դարձեալ նոյն ձիարշաւ, նոյն ուրախութիւնն ու Հարսաւոցը և յաղթական Հպարտութեամբ կը մտնին գիւղը, իսկ Հարսը կիշկանի իւր քուտորջ տունը, ուր պէտք է մնայ մինչև պըսակի օրը: Հարսի Հետ իւր ազգականներից մէկը կընկերանալ մինչև սկեսրանց գիւղը, և կը կոչուի Հորնուլէր:

Փո. Աղպալուացի, ազգայ չափինեւ, նուրս, պսակ եւ քուր պատգուածելը: Հարսնածի հանապարհ ելնելուց անմիջապէս թնոյ, երբեմն ևս առաջ, փեսայի ընկերակիցներու շապիկները կը Հաւաքեն թատուկ Հրաւիրակներու ձեռքով փեսայի տունը՝ յաւանալու Համար, որ կը կոչուի ռաղաւ-ռաւ. արդ նշան է որ շապկատեծ երիտասարդները կը Հրաւիրուին լինել ռաղաւ-ռաւի (ամուրի զօրքեր) փեսային. երկրորդ օրը նոքա արգէն Հաւաքում կը լինեն. իսկ բարեկամաց կանայք և աղջիկները Հրաւիրելու Համար փեսայի տնից մի աղսիւնու ձեռքը մէկ-մէկ աման կերակուր դրած, բարեկամներուն կը տանէ և կը Հրաւիրէ Հարսանիքին. Հրաւիրակ կիներ իւրաքանչիւր տնից կատանայ մէկ-մէկ թաշկինակ, կամ եւէն իրք ընծայ:

Թիւր պատճելու համար, ինչպէս որ խկապէս պատահե է, մեկնած միջոցին դռան դրած շն լուսններու մէջ ևս փող կը մղեն:

Չատ խալան տանելը մեծ պարծանք կը համարեն, մանաւանդ աղջիկները իրաւ կը հպարտանան երբ մեծ խալանով կազուին: Ար պատմեն որ երբ Կ. գիւղից մի աղջիկ կը տանեն եղբւ ուրիշ գաւառ, հանապարհին հարսնածը Արտանի գետին մտնցած ժամանակ, մէկմէկ կզգուշացնեն որ լինի թէ հարսը ընկնայ ջրի մէջ, հարսի սկեսրայրը կատակ անելով կտէ. «Ղեւա լուսի եթէ հարսը գնայ ջրի նստ, շնո խալան եմք տուած», Ու իսկոյն միւս գիւղից դարձեալով փող կուտայ գէպի հար տունը. հարսնածը թիւ կը հետապնդի՝ բայց լիարգանալ հասնելու Երբ աղջկայ հայրը դարձեալով իւր օրգու արտասովոր պարմունքի գրայ կը հարցնէ պատճառը. «Ձե. հաշիկ, կը պատասխանէ աղջիկը, մինչև որ 80 ոսկի նարից խալան լուսնես, ես հարսնութեան գնացողը լիմ»: Արշաւմը վնասկան էր. 80 ոսկի վարսեքաւ, կտանէ, և ապա աղջիկը ընկաւ հանապարհ:

Ազադչարիները ամենից առաջ հոգ կը տանին պատրաստել 1. Կոբը, (այս նուրձն է փայտի մի ծալքը ամբարացած մի կտոր տախտակ, մի թիզ կամ թիզ ու կէս տրամադրեմ ունենալու չափ մեծութեամբ. կտրակ տախտակի վրայ կամբացնեն չորս կամ հինգ փայտէ թռչնակներ, որոնք կը կոչուեն կաքաւ կամ ըզ-ընի (աղաւնի), ըզուենիկներու մէջ տեղը կը շարեն նուանկիւնի գոյնզգոյն մանածով հիւսուած զեղեցիկ պսակներ, որոնց ծալքերը կեղծ (թղթէ) վարդեր կը շարեն, տախտակի մէջ տեղը ճիւղակ մի կը տնկուի՝ որու ծալքը մէկ Կոբ կամ Խոյր կը ցցեն. պսակները տախտակի վրայ ամբարցնող բարակ փայտերու ծալքերը նուանկիւնի նաձան կոթի վրայ կարմրացնեն, որոնց վրայ մրգեղէնի շուռ կը կախնեն և գոյնզգոյն բրդերով կը զարդարեն) 2. փեսայի զլուխը զարկելու Գոթ, (որ նոյնպէս նուանկիւնի ձեւով կը կազմեն գոյնզգոյն թելերից, իսկ ծալքը աքաղաղի երկու փետուր կամբացնեն, որ կը կոչուին ըզ-³). 3. մի Խոյր, որոյ հարկուորութիւնը կը տեսնենք յետոյ:

Փեսայի հագուստը. — Ահա ձեզ մի երիտասարդ, որ հագած է ու խփած բոլորովին նոր հանգերձներով, զլուխը քրդական սպիտակ քոյուս դրած, քոյուսի չորս կողմը կարմիր և մանրշակագոյն փուշիկներով փաթաթած, որու մէջ տեղը նախատի կողմից վերողրեալ պսակը տնկուած է, մէջքը պարսկական ընտիր շալ՝ մինչև ծծերը փռած և վրան ամբարացած կեռ Գոթի մի. հազին կամ լայն Բաւալ-Երայ կամ քրդական նեղ շոթ-Եր (լայն ու նեղ անդրաւարտիքներ). իսկ ոտքերը կարմիր երկարափող ըհ- (մալլ) կամ Խոյր-Եր (նոր ձևի կոշիկ), բոլոր հանգերձներու վրայ, թեւերը կախ, ուտերովը ձգած է Փաքաշայի նման լայն ու երկայն չուխա դալման և, թաքաւորաւայել Հպարտութեամբ կանգնած է ազադչարիներու մէջ տեղը:

Պսակի նախապատրաստութիւնը. — Պսակուելուց մի օր առաջ ազադչարիները փեսան կը լողացնեն. լողացնելու ժամանակ տակը հի Խոյր երէթ կը գնեն, որ չարքեր չլնանան:

³) Այլ բառը չգտնուեցաւ ոչ Կոյերէն և ոչ տանկիւնի բառարաններու մէջ, երևի միւր կամ միւրի բառերու աղանգումն է:

Ըստուան զէն քու արևն օրշնէ,
Յերուաղէմայ զօրութենայ։

«Թագւոր բարով, հազար բարով,
Դու վարդ ես կանայ տերևով,
Ըստուան զէն քու արևն օրշնէ,
Էջմիածնայ զօրութենայ։

«Թագւոր բարով, հազար բարով,
Դու վարդ իս կանայ տերևով,
Ըստուան զէն քու արևն օրշնէ,
Այլ Կարապետու զօրութենով և ալն և ալն։

«Մեր Թագւորն էր աջ, խաչիոթ խաչ ու մայ,
Քինիշն էր կարմիր, արևն էր կանայ,
Մեր Թագւորն էր աջ, խաչիոթ խաչ ու մայ,
Պսակն էր կարմիր, արևն էր կանայ և ալն և ալն։

«Կանչէք բերէք զԹագւորաւէր,
Որ կիզէր չորորն ի ծառին,
Ծնդրիկ զարկէր սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր Թագւորին։

«Կանչէք բերէք զԹագւորաւէր,
Որ կիզէր չորորն ի ծառին և ալն և ալն։

Յարգարակ

«Մեր Թագւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.

Ծաղիկն էլ բնիկն պիտէր ծաղկունաց,

Ծաղիկն էլ իմիկ պիտէր ծաղկունաց,

Որ փթփթէր ծառին ու տերև հըս իրաց.

Քէն քաղինք բերինք Թագւորին ծաղկունաց.

Մեր Թագւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.

Ծաղիկն էլ բնիկն պիտէր ծաղկունաց,

Ծաղիկն էլ նշենի պիտէր ծաղկունաց,

Որ փթփթէր և ալն.

Մեր Թագւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց,

Ծաղիկն էլ բնիկն պիտէր ծաղկունաց,

Ծաղիկ Թղենի պիտէր ծաղկունաց,

Որ փթփթէր և ալն.

Նեղհետէ կը լիշտին նոններ, վարդենի, պալատն (պալատան)
և ալն և ալն.

Ֆարքեր եղանակով յարգեալ.

Էդ դիզան, բէդ բէդ դիզան. տեսէք էն սրն է,

Էդ դիզան բէդ բէդ դիզան՝ գեղի ռէսններն էն,

Կռնկներ կանչեն չօլեն, տեսէք էն սրն է,

Կռնկներ կանչեն չօլեն՝ տարկաւըզներն էն,

Էդ հաւքեր գիւղըխալին տեսէք էն սրն է

Էդ հաւքեր գիւղըխալին՝ էն աղբիկներն էն,

Ճշնարօս գիւղըխալին տեսէք էն սրն է,

Ճշնարօս գիւղըխալին՝ էն հարսներն էն:

Ջուն եկաւ պարկն ի բերան տեսէք էն սրն է,

Ջուն եկաւ պարկն ի բերան գեղի գգիրն է.

Յախաւի յետե գռան տեսէք էն սրն է,

Յախաւի յետե գռան՝ գգրի կնիկն է:

Գովքից յետոյ կը հրաւիրուի մի սափրիչ, որ կոկսի թագ-
ւորի գլուխը ածու ածու սափրել և իւրաքանչիւր ածուն նու-
րել ազադչարիներու աճուան՝ ստանալով $\frac{1}{4}$ —1 զուրուշ վարձ.
Ճէկը փողը կը հաւաքէ և կոկսի թագաւորի Բօթեղ խնչփէ-
—ռէն մնայ. . . ազադչարին ա թագաւորի բօտան կանչուց՝
10 փարայ ($\frac{1}{4}$ զուրուշ) եկաւ թագաւորի լերետ: Կանչնե-
լուց յետոյ՝ բոլորը միասին կը բռան. Մ'ստուած շնաւոր էնէ,
Ոստուած շնաւոր էնէ:

ՓՁ. Պաւկ. Երբ լուր կը տրուի փետային և իւր ընկե-
րակցացը, թէ ամէն պատրաստութիւնք տեսնուած են և հար-
ար շուտով ճանապարհ կենէ, ազադչարիք վերցնելով նուաձ,
թուր և ալին չրջապատած փետային՝ կրնկնան ճանապարհ: Մինչ
սոքա կանգնած կողասեն՝ ահա կանաճց և աղբիկանց խումբը
հարօր մէքերնին առնելով միւս կողմից կերևան, վերջինները
պէտք է այնպէս ճանապարհով մի գան՝ չոր քմիէն չքմիէն
չխօշ, որպէսզի փետան իող քօշի, երբ խումբերը կը ժառ-
նան միմեանց, կանալք հարօր կը վազեցնեն և սորա կուրծքը
ուժով կը զրմփացնեն փետայի պարիկին բարձրաձայն բռնալով.
«Մ'ստուած շնաւոր էնէ» (երեք անգամ): Թէ ժամ երթալու
և թէ ժամից վերադառնալու ժամանակ, հարօ ու փետան

պինդ կպած կը պահեն մէկմէկու, որպէսզի թշնամի մարդիկ հէջ տեղէն անց ու զարմ չանեն և փեսան լիպէ:

Փեսան գտաւ կը հանէ թաշկինակի հէջ բրտի իւրը և մինչև ժամու գուր բռնած կը պահէ բերանի վրայ կամ քթի տակը. հարսի չորս կողմը շրջապատած քաւոր քոյրերը, տանտէրները, մօտիկ ազգականաց կանայքը զգուշութեամբ կը պահպանեն հարսը և ծանրաքաղ առաջ կերթան: Փեսայի անմիջապէս երկու կողմերից, մէկկէին ազաղ շարիք՝ թրով և նռնով զարդարուած, միւս կողմը աղջիկներ և մանկամարդ կանայք, փողանալն երկաքայծա ծանր ծանր պարերով կառաքանան գէպի եկեղեցին. գիւղի ամբողջ հասարակութիւնը ներկայ է, գուռնան ուժով կը փչէ, գհօլը կը գմբռտայ, ինքը գուռնանին կողմով, աչքերը կը ծռմռէ, թշններ կը փքեցնէ, ծանկ կը կոտրէ, յետ ու առաջ կերթայ ու դայ, աչքերով կը հսկէ աղջկանց խաղալուն և թեթեւի եղանակը որոնեաւորն կեղանակէ: Տեսնելու է թէ ինչպէս փողանալն կանգնած հասակաւորներու մէջ տեղը, փոքրիկ աղջիկները ձեռքերնու թաշկինակները ծածանելով լուս-իւրէ թեթեւ խաղը շէնքով շնորհքով կը խաղան. կարմիր բիւրի ուսերուն և ինձոր բերանին դրած թաղարը, քթի տակէն կը նայէ հանդէսին և կը զուարճանայ հպարտութեամբ. թափօրից դուռ, երեխայք երեսներին ալիւր քսած, տեսակ տեսակ ծածածաութիւն ու միմասութիւններ անելով կը վազվզեն այս ու այն կողմը. փեսայի մերձաւորներից մէկը իշու վրայ հեծցնելով պոչը կուտան ձեռքը ու չորս կողմից մնթօփ և քարուկոշտեր կուտան Հն կուտան խեղճի գլխուն ու արեւուն, բայց նա ոչորի իմբի չգիպչի հասարակութեան զուարճութիւն պատճառելու համար: Հանդէսը երբ կը մօտենայ ժամու դրան, ժամկոչը կը պահանջէ իւր բաժնէն (2—3 զուրուշ) և զոյգը բազմութեան հետ կը մտնեն եկեղեցի: Եկեղեցու մէջ փեսան լպէտք է երբէք ծիծաղի, որպէս զի ոչեւը լուս-իւր. և երբ քահանան պսակի խորհուրդը կը կատարէ, զոյգը լոքած կը լինի. զլուս գլխի տուած. այդ ժամանակ փեսան զոյգ կատարի նման՝ ծածուկ, հարսի մատից մատանին կը հանէ և իւր մատը կանց-

կացնէ. ազօթ քից յետոյ տվ որ շուտ կարողացաւ կանգնել՝ իւր բոլոր կեանքի մէջ զուգակցին վրայ հղբ կը լինի:

Պոսակելու վարձքը՝ որ կտրական 20 զուրուշ է, քաւորը կը վճարէ. ազադարից նոյնպէս $2\frac{1}{2}$ —3 զուրուշ կուտան տիրացուն. թուրը սեղանից վերադարձնելու համար:

Պոսակի խորհուրդը երբ վերջացաւ, քահանան կեղանաւէ յետաւում լուսոյն և զուռնաճին եկեղեցու դռնից առնելով նոյն եղանակը՝ կը շարունակէ մի քիչ, ու յետոյ կը փոխէ գարձեալ ձեռնի:

Փետան ալս կողմից փոխանակ խնձորին՝ Սեւտարանը կը գնէ բերանին. դարձեալ նոյն հարահողն ու ազադակը, նոյն ձեռնի ու չաշան-խրդին, և այդ կերպ թափօրը կը հասնի մինչև տան դուռը. ուր սկստալը չորս հատ լաւաշ (հաց) ձեռք առած՝ խաղալով կընդառապէ նորազօրդ ամուրին ու հացերը խաշաձն կը ձգէ հարսի գլխուն: Խնդկատակութիւն սիրողները կը վազեն և սկստալը կը հանձն կետրալլի շալակը, ծափ կուտան և հարաւ կը բռնան. իսկ երբ տան ցուխին կը մտնան ուր ներս մտնեն, վերելից լաւիչ և բիւլի կիւն իւր յիւն հալս — թիւ գլխուն: Ներս մտնելով, քահանայի առաջնորդութեամբ գոյգը իւր շրջապատողներով միասին իւր փութի թուղբի բոլորը կը պտտէ և հանդէսը կը վերջանայ հարիսայ ուտելով: Բայց հարսին ամենից առաջ հանձն կը կերցնեն, որ սորա նրման լաւիւն երեւ զուրս գայ. իսկ փետան իւր ազադարիններով առանձին կը հաշեն. որոնք՝ հացկերպից յետոյ, (սկսեալ փետայից) բռնանքի մէկ հարուանով իրենց ուրիշ ցուց կուտան մէկ մէկ առաջ խորհելով: Երեկոյեան դարձեալ շէն ու երկայն արտաւ դատարկելով գէօլ ու զուռնալով կսկսեն խաղալ ու պարել համարեա մինչև առաւօտ և հարսանիքը գրեթէ կը վերջանայ. թէև շատերը հենքաւ իւր ու իւր փութը լրացնելու համար կը շարունակեն մինչև 2—3 օր գիշերով խաղալ և ուրախանալ:

Ժէ. Նուռն կսկիւր. փետայի այցելութիւնը իւր ամենաց ամեն. փեփեքը նայլն: Սովորութիւն կար հին ժամանակ եօթը, իսկ այժմ 2—3 օր յետոյ նուազ խորի, այսինքն շաքակ

վերացուցանելուց կարգը կատարել. այդ 2—7 օրերու մէջ փեսան առանձին կապրի իւր ազատչարիներու՝ իսկ Հարսը իւր հօրեւորներու հետ: Ար պատահի՝ որ անգուպ փեսաները երբեմն ծածուկ գողութեան իշխան Հարսներու մօտ, բայց արթնուն Հարսներոյնը կը հոկեն և զատարկ յետ կը դարձնեն:

Նուաձ կտրելու համար կուգան քահանան, քառորը և մէկ երկու բարեկամ, որոնք օգնեալ և հացկերոյթ անելուց զկնի, քահանան իւրեք կը կատարէ, բայց նախապէս զոյգ մի զուրբայ կը պահանջէ, որ հօրի ըզու իւրի ըզուսի լլինելու համար. յետոյ փեսան ազատչարիները առան ալցելութեան կերթալ աներանց ²⁾. Նոյն տեղ ևս օգնեալ ու հացկերոյթ տեղի կունենայ, որից յետոյ փեսան կելնէ համբարելու աներոջ ձեռքը և կը խնդրէ հրաման մեկնելու. իսկոյն աներանք սեղանի վրայ կը զենն 3—4 արշին չուխ իբր ալցելութեան փէշէշ, ոմանք (Հարուստները) ք մի նուիրելով կը պատուեն իրենց փեսան. փէշքէշը տանող էլ կը լինի շատնող էլ:

Փեսան վերադառնալով կարձակէ իւր ազատչարիները և կը մանէ —գող—:

Քերանքացէի եւ ազատքենի նշանը. —Առաջաստ մըտնելու զիշերը Հարսը չիտար իւր փեսայի հետը մինչև որ մի փէշէշ շատնայ, որ կը կոչուի Բերանք—: Մէկ երկու օր յետոյ կը հաւաքուեն կանայք տեսնելու Հարսի երեւ տղիւքս — իսկուքս — նշանը, —արեան բիծեր ճերմակ սաւանի վրայ:

Բարկիմնա (ըստ հմայ Բարկիմնայ). —Պատկից 10—20 օր յետոյ Հարսի մայրը, քոյրերը և ուրիշ մերձուոր ու ազգական բարեկամաց կանայքը կը հաւաքուին, Հարսի ջնկը հանգիստուր կերպով տանելու. եթէ զիւզից զիւզ կերթացուի, ջնկը կը բառնան եզներու վրայ. զիւզի մէջ առհասարակ մարդիկ շալակելով կը փոխադրեն ինամու տուն ջնկը բերող կանայքը ուտել-խմելուց յետոյ ²²⁾, ջնկի կապոցը մէջ տեղ կուգայ, և մի կին առանձին առանձին կը վերցնէ նիւթերը և շնչակեով կը համարէ:

²¹⁾ Եթէ անոր համարկուցի է:

²²⁾ Բարեկամայ մէջ կանայք օգնելու բնական խմել երէք տոբ լին. զայց տոբութիւն է անն մէկ հացկերոյթին անը լինա, ինչպիսի:

Նախշուն գուրբաներ 40—50 զույգ	120—150	դր.
Ցառ զույգ տնապան, (գանգապան)	100—120	»
Քան հատ արախի	100—120	»
Վեց-եօթ մեզար (նախշուն)	120—140	»
10—15 արտանոց	50—45	»
Միգարի նախշուն թելեր 6—7	60—70	»
10—15 շփուկ (ձիւ պախուրցի պարաններ).	20—30	»
100-ից անելի շփուկ (թեւ կարելու թելեր)	?	?
	570—706	»

Հաշուելով վերեւ արդէն ցիւում հարսի հան-
դերմեղէնն ու զուգար՝ գումարով 1490—1985 »

Ընդհանուր ջէւղի բոլոր արժէքը կը լինի . . 2060—2700 »

Նշանատուքի երեւ շնորհ իման նորից մի լանգաւի մէջ
տեղ կը գնեն և ջէւղ բերող կանայքը կսկսին մէկ առ մէկ
փող նստիլու հարսին. բարկենձակի, ինչպէս նաև նշանատուքի
փողերը կը պատկանեն հարսին. որ առանձին կը շահեցնէ
—բի— (սէրմարի, զբաժաղլուխ) անունով, և շատ անգամ իւր
զուգս ու զարդարանքները կը ծախէ առանձին սարմբան աւե-
լացնելու համար:

Հարսի բերան վերոյիշեալ ջէւղից, գուրբաները, տնապանները
և արախիները կը բաժանուին ընտանիքի արական անդամոց,
իսկ մեզարները, արտանոցները և միգարի թելերը կանանց
վրայ. լախտակոթերը և լարանները ընդհանուրի գործածութեան
կը բաժնակցուին:

ԺԸ. Պարն. —Պատկուելուց 4—5 շաբաթ լնտոյ սոփորու-
թիւն ունին հարսի հէրանք՝ վերադարձնել աղջիկը իրենց տու-
նը. որ կը կոչուի Գոյ. դարձը կը կատարուի բառուկ հրաւի-
րակ կնոջ մեռամբ: Մնալով 3—4 շաբաթ հէրանց տունը,
վերադարձը նոյնպէս քիսալի տան կոզմից գնացող հրաւիրակ
կնոջ մեռամբ կը կատարուի, որովհետև հարսները մննակ եր-
թեւեկելու (նոյն իսկ գիւղի մէջ) ազատութիւն և սոփորութիւն
չունեն, մինչև որ —բիբի— երեխան ծնեն, որ այնուհետև ա-
զատաբար կերթան ու կուզան Գոյ տունը մինչև խորին
ծերութեան հասակը:

Ամուսին ընտրելու ձգտումը նախապետական ժողովրդի մէջ աւելի բուռն ձեւերով կարսայայտուի, դորա համար էլ կուպիտ միջոցներու կը դիմեն.— աղջիկ արւանդելու (փախցնել), որ մինչև օրս էլ գոյութիւն ունի և մեծ պարծանք ու քաջութիւն կը համարուի։

Առևանգութիւնը տեղի կունենայ գլխաւորաբար աղջիկ ու տղայի համաձայնութեամբ, — սիրահարութիւն, — երկրորդ՝ երբ աղջիկ բոլորովին անհամաձայն է և առևանգութիւնը կը կատարուի բռնի, կուպիտ ուժի միջոցաւ. առևանգողները կաշխատեն շուտով աղջկայ կուսութիւնը խեղդել, որպէսզի կամայ ակամայ աղջիկը հնազանդեցնեն։

Փախառական ազատամարտիւններն են հայ ու քուրդ ազաներու տները և մեծ օջախները. նաեւ վանքերը, ուր մեծ պաշտպանութիւն ցոյց կը տրուի աղջիկ ու տղային, ընծաներով կը պատուեն, պատկել կուտան իրենց կնքաւորութեամբ և ապաւով միջոցներով կը վերադարձնեն փետայի տունը։ Ըթէ ժամանակին իմացուի, աղջկայ ծնողքը, ազգականները ու մերձաւորները վրէժխնդիր հոգով կը հետապնդեն և շատ անգամ կամ աղջիկը կը վերադարձնեն կամ օգանութիւն և արնհեղութիւն տեղի կունենայ. իսկ երբ չաջողուի, վրէժլուծելը կը թողնեն տապալին, նման առևանգութեամբ տոհմային վրէժխնդրութեան յազուրդը զոհացնելու։

Երկրորդ ձև ամուսնութիւնը կը կատարուի համարեա թէ քնամբ, որու պատկերը ցոյց տուինք Վարսանիքի մէջ, խալանի սակարկութիւնը, աղջիկը թաշկինակ մ'է, որ պէտք է ձգել ուզողի ձեռաց վրայ, և թէ՛ չխէր տեսնաս քու զագրից (առատուրից) խօսքերը ցոյց կուտան, որ վերջին ձև ամուսնութիւնն ևս վաճառում մի է։

Ամուսնութեան հասակը որոշուած չէ, կլիման կամ Վհոզ ու քուրդը պատանեկական արբունքի չափը ցոյց կուտան, պատանու ձգտումներն ու իշխումներն ծնողաց կիմացնեն որ ամուսնութեան ժամանակը ժտեցել է, և առհասարակ տղայք 15 իսկ աղջիկները 12-ից սկսած կը կարգեն (պակել)։

Սրբօրոյցի ամուսնութիւնը խիստ տակաւ կը պատահի, բայց

(5—8 ամաց) երեխայութեան ժամանակ կատարուած նշանազրութիւնը երբեմն տեղի կունենայ և պատահած զժառութեանց ու ամուսնացողներու անհամաձայնութեան համար հետզհետէ վերջանալու վրայ է:

Ճիւղահամարը որ կը կոչուի ԴԵՐ ու ընդ հաշուի կառնեն եկեղեցու կանոնադրութեան համաձայն, բայց առաջնակարգ աները երբեմն օրէնքը ստնակոխ կանեն և մինչև չորս աստիճանի հետադարձին ունեցող արեւակից ազգականները կամուսնացնեն:

Ամուսին ընտրելու պարագային, ծաղումը, զիբքը և օջախի համադրութիւնը (հաւասարութիւնը) ի նկատի կառնուի, ինքնուրուշ (տոհմիկ, օջախի որդի) խանազանի, հարուստը հաբուստի և աղքատը աղքատի հետ կամուսնանալ: Թէև օջախի տղան ստորին դասակարգի շխորտիկն աղջիկը կառնէ, բայց օջախի սրածալը ինքն չըղիջանի աղջիկ տալու իրենից ցած աղքատի խրճիթին. բացառութիւն կը պատահի միայն այն պարագային՝ երբ օջախի աղջիկը հեփանի, խեղանդամ, կազ և այլն կը լինի:

Քիչ կը պատահի նոյնպէս որ ալքին կոչի հետ պտակուի ժողովուրդը կարծես այդ միաւորութեան անյարժարութիւնը կուզէ ցոյց տալ, երբ կուզէ հաւատացնել, թէ ալքին ու կոյսը որ պտակուին, օգ (հարբուխ) և հազի ցաւ կը տարածուի. բացի դրանից, եկեղեցին ևս արգելած է այդ կերպ ամուսնութիւնը և ժողովուրդը կամայ թէ ակամայ կը յարգէ իւր եկեղեցու օրէնքը. սորան ևս բացառութիւններ կան:

Երկրորդ ամուսին կառնուի այն պարագային միայն, երբ մէկ կինը չէփ (ամուլ) է, կամ անբժշկելի ցաւով վարակուած է (գողութիւն, Տիրամօր եարա և այլն), կամ անբարոյական է: Առաջին և երկրորդ պարագայներուն՝ երկու ամուսիններն ևս կը պահէ ու կը պահպանէ ալքը, իսկ երրորդին՝ կարձակէ միայն անբարոյականը:

*) Այրենքու ամուսնութիւնը ոչ թէ եկեղեցին, այլ Թանգրի վրայ էր կատարեն:

ՏՂԱՐԵՐՔ ԵՒ ԿՆՈՒՆՔ

Դուք իմ համար ինչպե՞ս եմ հարգում և ինչպե՞ս եմ պարգևատրում ձեր հարգանքը և ձեր անհատականությունը:

Երբ մանկամարդ կանայք չլրանան, տառապանք (զանգ) վարդերը չարագասարողին բերանքվելը կը պարկեցնեն, նախ աջ ձեռքը և ձախ ստոր, ապա ձախ ձեռքը և աջ ստոր կը քաշեն, փոքր և մեծքը կը շփեն բառականին և մեկ կամ երկու հատկություն միջուկ կանեն քամակի վրայ, սորա վրայ կապեցնեն իմ կամ դարձնի առաջի թիվը և շարավ կը կապեն:

Եթե այս միջոցը չսկսեց, քանի մի տարի ապահույց չեստու, կիմացուի որ կինը հաշի է, որ բուժանը չարագասարող կը կոչուի չեմ:

Զեր կանայք նախատանքի ընեն նմարկուեր, ամուսնուներ, ինչպե՞ս նաև ամեն բան, Աստուծոյ վերադրելով, նոցա վիճակը արգահատելի կը համարեն և կարեկցութեամբ զանազան ճարեր կառաջարկեն:

ա) Եթե կինը գեր է, հաշի կը խմցնեն որպէս զի արգահելի հրապուստ հաշի, վերջինս արգելք համարելով արգասատրութեան:

բ) Մանրամ ինչպե՞ս կը կերցնեն.

գ) Հոգիներու ուտել կառաջարկեն.

դ) Հոգիներու կոչում խառը կը գործածեն (ուտելով):

ե) Երբեք ինչպե՞ս կը կոչում բուժական արմատը կը կերցնեն:

բ) Խառը, Գլուխ ուտել, ինչ, ինչպե՞ս Բոցի հանգի և Բոցի ինչպե՞ս²²) լուսնով և խառնելով իրարու, անուայ կտուի վրայ քաշած կը կապեն չրերի մեջքից: Այս նմարկուեր մի քանիսը մանուշիկ լինելով ամուսն կը կապեն քամակին որ կը մնայ բառական ժամանակ և քանդելով վերք կը բանան:

²¹) Թերեւս ա. Դոց մանրագործ:

²²) Զարար կը նշանակէ անուայ (բոցար), և Բոցի ինչ անուայ մանուշիկ, գործածած ընտել և առաջնակարգ կուպը:

Երբ որ վերադրեալ նարերը չօղնցին, քաթառ պառտ-
ները խորհուրդ կուտան Բ-ըն Ժ-ի, այլի մարզութիւնը (սերժ
ուեննարը) կասկածելի է համարելով:

Իմանալու համար արգեօք կինն է չքեր, թէ մարդը ներ-
քինի, նոր խեցեղէն ամանի մէջ ջուկ ջուկ սալ կը լցնեն, ապա
ամուսիններուն մեզի կուտան և կը գնեն գիշեր դուրսը աստ-
ղերու տակ, Յիւ արձակող (բուսնող) ոսպը երկուքից որունն
որ է, գրական պատասխան կուտայ և չարձակողը բացասական:

Փարզու համար նաև խորհուրդ կը արուի սերմը թափել
ջրի մէջ, եթէ բնկզմի՝ ներքինի չէ, նաև նոյն կերպ հակը-
թի գեղնուցի մէջ կառնեն և տաք տեղ կը պահեն, եթէ որ-
դունք գոյացան մարդը նաեւ (քրդ. ոչ մարդ) չէ, այլ իսկա-
պէս կինն է չքերը:

Երբ մարդկային ու և է հնարք չքերոց, կը գիտեն տարբե-
րուն և կուխտին, որ եթէ զառակ ունենան, նոյիքին մարա-
դատուր որբուն:

Փողովաւորի տակով՝ կինը կը լցանայ և կը ծնի Գ ամ-
տայ Գ որուայ և Գ Գ-ի (բուլէի) մէջ. հաշուի սկիզբը կըս-
կի արգասաւորութեան այն կէտից, երբ երեխան կսկսի Ի-
շու, որ Գ լուսնական Նոյ — Գ-ից *) թառոյ՝ կը ծնի: Այս
բնական ժամանակամիջոցից մէկ կան երկու որ առաջ եղած
ծնունդը չապրիր և, կը կոչուի Գ-ի — **):

Բուլանքիայ հայ իզական սեռը երկրագործութեան ծանր
աշխատութեանց չմանակցեր, օրինակ ցանքի, քաղի կալն,
թէև իւր բաժին ընկած աշխատութիւնն ևս քիչ չէ. այնպէս
որ իրութեան ժամանակն էլ պարտաւորեալ է սովորական կեր-
պով տանու ծառայութիւնները կատարել. — խմոր չաղել, հաց
թխել, ուլխար կէփել, կաթը շալաքով դաշտից բերել կալն:

Չարքաշ կեանք վարելով դիւրութեամբ երեխայ կը ծնեն.
պատահեր է որ նոյն իսկ աշխատութեան մէջ երեխան ծներ
է առանց երկունքի ցաւ պատճառելու ծնողին: Արովհետև
ծնելու օրերը մտնեցած լոյի քիերը գիտմամբ հեծնելով կը շրբ-

*) Լուսնի առաջին քառորդը կը կոչուի Նոյ. իսկ վերջինը՝ Գ-ւ:

**) Այժմեք կը կոչուի չքալ — (անցուցած):

ընցնեն որ դիւրաթեամբ ծնեն, այդ ժողովուրդը իւր փորձառութեամբը տառազան լինելով, յղի կանանց աշխատութիւնը այնքան էլ երկիւղալի չեն համարեր, բացի ծանր առարկայ վերցնելուց:

Յղի կանանց մասին եղած հոգառարութիւնը.

ա) Հոգ կը տանեն որ երբ կինը մտաւորեալ լինի, նորա ցանկութեանը բաւականութիւն տան, որպէս զի երեխան լծ-շա- (վիժել)՝ գիւղացի կինը զարմանալի հակամտութիւն ցոյց կուտայ մտաւորութեան ժամանակ հոգ և հացի +եղի (թուն-դրի կողմ մտցած հացի ալրոտժք) ուտելու, ապա բանջար-մրգեղէն և այլն: Երբ մտաւորութիւնը չափազանց է, ինձոր մի շան լսկամանի մէջ կը լսանան և առանց իմացնելու կուտան մտաւորինն որ ուտէ:

բ) Մեծ Հոգ կը տարուի որ յղի կինը լքողութի: Թագոտութիւնը, պառանձերու ասելով, հետեւեալ կերպով կառարանայ: Մի ուրանք կայ՝ որ կը կոչուի Բողլ — բող, երբ մէկը թշնամարար այդ ուրունքը յղի կնոջ վրայ բռնած քամէ (Հուպ տալ), կինը անպատճառ կը թաղտոխ:

գ) Թագոտած կինը յղի կնոջ վրայ եթէ շէնքայ (անց-նել) վերջինս անպատճառ կը տկարանայ այդ ցաւով, և դասակ չունենար, եթէ ունենայ էլ երկար չապրեր:

դ) Թագոտած կինը երեք անգամ յղի անատունի փորտակով պէտք է անցնի ու դառնայ, որպէս զի ցաւը անցնի կենդանուն:

ե) Միաժամանակ ծնող կամ ցնդնող տաւարի, շան, իշու և այլ ծնունդներու վրայով երեք անգամ շէնքալ կուտան, վերջինները թագոտութիւնը վերցնելով կը սատկեն, իսկ կնոջ ծնունդը կապրի:

զ) Ուտելու նպատակով բերանը գորտ կամ ճնճզուկ առած՝ օձ երբ տեսնեն, խկոյն կաղաղակեն՝ օձ, թող, օձ, թող, այս (այսինչ) կնոջ (անունը կուտան անպատճառ) թաղի զեղն է. առնելով գորտը կամ ճնճզուկը կը կարծն թագոտածի գօտու վրայ կամ ծածուկ կը կերցնեն. օձու բերանը տեսած գորտը առնելով կը չորացնեն. եթէ դուքան (խանութ) պտտելով եղնե-

բաժնի ապրիլում թեղ և մէկ տեղ (եթէ թեղ և եթէ տեղ) կը գարեկն գորտան մարմինը, թնոյ կուզարկեն վանքերը (այս նաւը գործածողը Մշոյ ս. Կարապետի վանքը ուղարկած էր) պատարագի առջև օրհնելու. ապա նորից եթէ խանութ պըտտելով եթէ կտոր պղպտա կը բերեն և ու մի շինելով կը կախեն թողտառի պարանոցից, իսկ գորտը իւր վերագրեալ սարքով բարձի մէջ կը պահեն:

Իսկ երեխան ծնած ժամանակ, կնոջ ծննդեան տեղը մի ոչխար կը մորթեն և երեխայի հետ հաւասար ծանրութեամբ հիւնընդմիջ մի կճուճի մէջ կածեն և կը հօրեն ծննդեան տեղը:

է) Եթէ այս միջոցները չօգնեցին, կինը ծնելուց թնոյ նորածին երեխայի ականջի բլթակը կը կտրեն և ծածուկ կը կերցնեն ձօրը:

ը) Երկու իրարու շատ մօտիկ խաչքարերու մէջից կանցկացնեն երեխան:

թ) Ալլազգի՝ Հասոյ, Աւոյ, Իսոյ, Ուոյ... անուններով կը կնքեն երեխան: Ալլազգիք ևս՝ միևնոյն նպատակով «խաչոյ» անունը կը գնեն երեխայի վրայ:

ժ) «Մնաց» անունը կը գնեն, որպէս զի ամէն մարդ հնաց, հնաց կանչելով երեխան մնայ—ապրի:

Ճա) Յղութեան ժամանակ կնոջ պատահելիք փորձանքներէն զլխաւորն է նաև՝ երեխայի ծննդը (իւր բնական զրքից խտտութեամբ), որ եթէ վարպետներու ցոյց չտան, կը մեռնի երեխան և կը մեռցնէ նաև մայրը. այս պարագային փորձ վարպետ են հովիւները, որոնք ոչխարներու վրայ փորձեր անելով օրինակելի հմտութիւն կտանան:

Ժբ) Խորհուրդ կուտան լոյներուն, որ ճանապարհէն պատահող երէտ հորդոյ հէջ տեղէն շանցնեն, որպէս զի երեխան խեղճ չ'իլնի: Կոխուածք եղած երեխան ևս երկար չապրեր, նիւարանալով և մաշուելով կերածը չիքնար մօտեւ և որ հի չի որ հի անպատեալ կը մեռնի:

Ճգ) Գիտեն նաև որ յղութեան ժամանակ երեխան ինչ անձնաւորութեան դէմ խօզոյ, նորա կերպարանքն ու բնաւ-

բութիւնը կառանայ, մանաւանդ կարծաւ զարկելու ժամանակ: Եթէ որքաւ գէժ խաղայ՝ երեխայի մարմնու վրայ խաչ կը նկատուի, եթէ քրդու գէժ խաղայ՝ վերջը կը տանկանայ, եթէ իշու գնձ խաղայ՝ տիմար կլինի: Սովորական խառակութեանց մէջ մէկի տիմարութիւնը ծաղրելու համար, կտան շիշու գէմն է խաղցի», — եթէ տգեղ լինի, կասն ար ինչ տգեղ մարդու գէմն է խաղցի, և այլն:

Ծ Ո Ւ Ն Ո Ղ

Ըրբ կնոջ ծննդեան օրերը կը լրանան և երկունքի ժամանակը կը մօտենայ, կինը աքաքալով կանոնց շրջանի մէջ կը յարսնէ՝ որ ինք ց— է. խկոյն քաթի (գայեակ) կը հրաւիրեն, որ առանձնացնելով կինը՝ շարունակ պտտել կուտայ, որովհետեւ նստիլը հեշտամնութեան վնասակար է: Կը պտտահէ որ կինը մի քանի օրեր ցաւով կը տանջուի և զժուար շկալատախ, ալլալիսի պարագաներուն՝ երբեմն հրացան կարձակուէր երգիքից ներս. իսկ հիմա ողջախոհ ճանցուած մարդու *) խոնջանը կը տանեն կնոջ վրայ. նաև քամակի կողմից կը շալակեն կինը և զգուշութեամբ կը շարժեն, ախուհետեւ ծռւի գեղեցիկ զարկած՝ կը ծնի երեխան: Այս տանջանքները տեսնելով Աստուած, կը գլխայ նորա զրութեան վրայ, և քու որ այս ժամին ինքրի, լսելի է Աստու հո:

Եթէ երեխան թմբած կամ կիտամեա լինի, խկոյն ստաջրի մէջ կը գնեն և ոտքերու տակը կը տփտփեն (թեթեւ հալածել), եթէ բոլորովին ընդարձացած լինի, երեխայի ընկրէ՝ որ պորտի միջոցով կպած է փորին, կրակի մօտեցնելով կը տաքացնեն և շփելով պորտը տաքութիւնը կը տանեն գէպի մարմինը: Իսկ եթէ առողջ ծնի, խկոյն աչքերը կը շփեն, քթից կը փչեն որ օդը ներս վազէ, ապա տատնէրը առնելով մկրատ կամ դանակ մի չորս մատ երկայնութեամբ պորտը կը կտրէ, յե-

) Անշուքի մարդու՝ որու բարոյականութիւնը երբեք կապածնի եղած չէ, և ինչպէս ժողովուրդը կասէ՝ խոնջան վրէ հարամի չէ արձակած, այսինքն իւր անկողնից դատ ուրիշը չէ գիտցած: